

Владимир Петровић

Дипломирани правник

Култ владара светитеља као темељ српске средњовековне државности

Сажетак: Изградња култа владара светитеља је од непроцењиве важности за династију Немањића и за развој српске државе, цркве и народа.

Основ за успостављање култа Стефана Немање, налази се у кључним политичким потезима и нетипичном начинима силаска са престола и бирања свог наследника.

Стефан Немања створио је темеље касније црквене организације и култа задужбинарства у Срба. Свога сина Стефана је одредио за настављача своје државотворне мисије, а Растка је усмерио ка утврђивању православља, што је резултирало архиепископском титулом. Тако је успостављен хармонични однос државе и цркве, оличен у начелу „симфоније“. Успостављањем култа, династија Немањића добија легитимитет у очима сопственог народа, а Србија добија легитимитет као међународно призната држава, у складу са теоријом *Dei gratia*. Срби су са тако добили свог небеског патрона, чиме су ушли у круг хришћанских народа који имају светитеља-заштитника државе и народа. Свети Симеон постао је оно што је за Русе Свети Владимир, за Чехе Свети Вацлав, за Угаре Свети Стефан.

Друга половина XII и прве деценије XIII века било је доба стварања до тада најјаче и најстабилније државне творевине у Срба. Државотворни подвиг Стефана Немање, а потом настављача његовог дела, његових синова Стефана и Светога Саве, означио је крај смутних времена српске историје и почетак успостављања државне организације способне, не само да опстане у суседству моћних држава, већ и да шири свој утицај и постане значајан фактор на међународној политичкој сцени.

Код скоро свих средњовековних држава које су по облику владавине биле патримонијалне монархије запажа се да је предуслов постојања и трајања озбиљне и хомогене државне творевине била стабилна династичка власт, која ће бити призната и поштована, како од властитог народа, тако и од других држава и њихових владарских кућа. У феудалном поретку, чија је једна од основних карактеристика сложеност и уситњеност друштвене и државне хијерархије, централна државна институција у виду владара, морала је поседовати снагу којом би окупила око себе све друштвене групе, што је подразумевало потребу везивања за себе како феудалних господара, тако и црквених достојанственика, али и читавог народа. Владар, који је неодвојив од династије којој припада, као главни кохезивни фактор државног апарата, морао је поседовати политичку, војну, финансијску, али и духовну и културну снагу која ће му обезбедити улогу најважнијег државног органа, толико значајног да се поистовећивао са самом државом. Стабилна власт владарске породице изискивала је, као и код свих других власти, постојање легитимитета. Општеприхваћено становиште током средњег века било је да свака земаљска власт потиче од Божје власти. Темељ и претпоставка сваке земаљске власти видела се у Божјој милости. Према теорији *Dei gratia*, легитимитет се обезбеђивао успо-

стављањем што јаче везе између монарха и самога Господа, а то се најбоље постигло ако је члан династије, обично њен родоначелник понео ореол светитеља. Због тога је изградња култа Стефана Немање, у монаштву Симеона, а убрзо по смрти Преподобног Симеона Мироточивог, била од непроцењиве важности за династију Немањића, али и за развој српске цркве и државе у целини. Канонизација није била ствар престижа, већ првенствено политичке потребе јачања и хомогенизације Срба, како у политичком, тако и у духовном смислу.

Стицање светитељства после смрти, обезбеђивало се заслугама учињеним за живота. У случају владара, то су залуге за цркву, за династију и читав народ. Може се рећи да је пут владара ка светачком ореолу тежи од путева других људи, јер је владар политичар и војсковођа, изложен честим искушењима и тешким одлукима. Сваки канонизовани владар црпи снагу свога култа највише из свог државотворног подвига, из личног примера пожртвовања за народ и цркву.

Снага култа Стефана Немање долази из кључних потеза његове политике. Кроз читаву своју вишедеценијску владавину Стефан Немања је успешно балансирао између Угарске и Византије, одлично процењујући политичку ситуацију и често мењајући савезнике, али увек у своју корист. Велики жупан Стефан Немања био је носилац византијске титуле царског сана. Своме сину Стефану обезбедио је вишу византијску титулу, титулу севастократора, чиме је унапредио положај српског владара у номенклатури титула византијског цара. Изградњом манастира, а посебно Студенице, Стефан Немања је створио темеље касније црквене организације и култа задужбинарства у Срба. Установљавањем Хиландара као српског манастира, Немања је створио кључну културну установу средњовековне Србије, прву српску амбасаду и испоставу у центру православља. Државничка мудрост Великог жупана најбоље се огледа у нетипичним начинима силаска са престола и избора свога наследника. Немања се марта 1196. године одрекао престола у корист средњег сина Стефана. Промена на српском престолу није извршена по начелу примогенитуре, већ десигнације (владаревог именовања наследника)¹. Стефан је тако постао настављач државотворне мисије свога оца, а краљевском круном коју ће понети, заокружиће процес изградње здраве државне творевине способне за даљи раст и ширење. Свог најмлађег сина Растка, Велики жупан је усмерио на пут утврђивања православља у Срба, који је као крајње исходиште имао архиепископску титулу, односно аутокефалност српске цркве. Делом Стефана Немање, који је једног сина одредио за владара српске државе, а другог упутио ка достизању највишег места у хијерархији српске цркве, успостављен је хармоничан однос српске државе и српске цркве, оличен у начелу „симфоније“, по којем црква и држава своје задатке обављају сложано, у међусобном помагању и поштовању. Концепт сагласја цркве и државе као две главе једног тела, попут орла на грбу Немањића, довео је до складног и брзог развоја српске државе, која је била спасена од пошаста папоцезаризма и цезаропапизма, које су разједале, како Византију, тако и западне државе средњег века.

Самоме процесу изградње култа приступило се одмах након Немањине смрти. Немања као монах Симеон умире у Хиландару 13. фебруара 1199. године, а по Доментијану, фебруара 1202. године, служи му се прва литургија. Стефан и Сава пишу његова житија. Први политички ефекти канонизације осетили су се 1206. или 1207. године када Сава над моштима свога оца мири своју завађену браћу.

¹ Павловић Марко, Српска правна историја, Крагујевац 2005, 20. стр.

Култ Преподобног Симеона Мироточивог јесте темељ државе Немањића, јер је светородност династије потврда да њени владари владају по Божијој милости — *per Gratiam Dei*. А, такву власт једино могу имати независни владари, самодржци, владари независних држава, који не зависе од других земаљских владара.² Тиме је политички и идеолошки српски владар, иако са нижом владарском титулом, стављен у исту раван са другим монарсима попут угарског краља, или византијског цара, јер је основ њихове власти био исти. Истовремено је створена могућност уздизања владарске титуле, што ће се касније и догодити. Одређење српског владара као самодржца, среће се још за живота Стефана Немање, у Хиландарској повељи и представља промишљену комбинацију западних схватања о полицентричности световне власти и источних схватања о примату ромејског василевса над другим владарима.

Немања признаје да византијски владар поседује највишу владарску титулу и у том погледу је изнад њега, чиме истовремено признаје тадашње схватање о хијерархији држава, али истиче да његова власт, као и власт византијског цара, потиче од Бога чиме су они једнаки.

Немања у истој повељи изједначава појмове „рашка држава“ и „Христом дарована ми владавина“, истичући тако вишњу милост у обреду великожупанске инвеституре.³ У наслову житија Стефан за свога оца каже да је био „учитељ, господин и самодржац отачаства свога, све српске земље и поморске.“⁴ Доментијан истиче да је Велики жупан Богом изабрани и самодржавни господин Стефан великославни и велеродни жупан Немања.⁵ Вероватно најјаснији приказ схватања положаја Немање као владар у његовим сопственим очима, као и у очима његових потомака дао је Свети Сава у уводном делу Житија Светог Симеона где каже „Бог, који твори људима на боље, не хотећи људске пропасти, постави овога ваистину триблаженога господина, нареченог Стефана Немању, да царује свом српском земљом“⁶ Овакво виђење хијерархије држава и основа власти не среће се пре Немање, јер пређашњи владари нису имали довољно снаге и вештине да за себе обезбеде епитет самодржца.

Идеолошки образац на којим се темељи читава политичка идеологија Немањића темељи се на формули владар-монах-светитељ.⁷ Образложење ове формуле дају Стефан Првовенчани и Свети Сава у житијима свога оца. Слика владара грађена према овом обрасцу подразумевала је племенито пореко владара, долазак на власт као знак Божје милости, живот идело проткани хришћанским врлинама, обележени доношењем и спровођењем праведних закона, заштити цркве и народа. Наредни корак владар, који су следили и неки Немањини потомци, јесте замонашење, а након смрти долази канонизација као круна владарског подвига бриге о своме народу и цркви.

Још један значајан аспект владавине Стефана Немање по његову династију јесте употреба владарског имена Стефан, које се по свему судећи употребљавало и пре Немање, као и од стране Немањиних савременика тј. његове браће Мирослава, Страцимира, а вероватно и Тихомира, о чему сведочи сачувани оловни печат Стефана Страцимира, док о имену кнеза Мирослава говори ктиторски натпис из ње-

² Марјановић-Душанић Смиља, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997, 61. стр.

³ Исто, 62. стр.

⁴ Исто, 62. стр.

⁵ Исто, 63. стр.

⁶ Свети Сава, Сабрани списи, Београд, 1986, 97. стр.

⁷ Марјановић-Душанић Смиља, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997, 274. стр.

гове задужбине у Белом Пољу у којем стоји: „Ја, син Завидин, а именован раб Божји Степан Мирослав кнез хумски“.⁸ Претпоставка је да је двојни облик имена немањићких владара последица жеље истих да се осим народног имена користи и једно интернационално прихваћено светачко име.⁹ По једном тумачењу, увођење овога владарског имена је последица византијског утицаја, јер је култ Светог Стефана у Византији развијен још од V века. По другом тумачењу, пресудан је угарски утицај култа Светог Иштвана. Могуће је да се ради о преплитању западних и источних утицаја, али се не сме занемарити ни чињеница да се име Стефан среће у српским владарским породицама много пре Немање. Син кнеза Мутимира звао се Стефан, а срећемо га и код дукљанског владара Стефана Војислава.¹⁰ Исти светац био је заштитник града Скадра који је био један од центара средњовековне Дукље. У Скадру се налазила и катедрална црква посвећена Светом Стефану Првомученику. Мавро Орбин у свом делу Краљевство Словена пише како Немања води порекло од далеког претка попа Стефана.¹¹ Можда је употреба овог владарског имена и последица жеље за успостављањем континуитета између власити Немањића и власти некадашњих дукљанских владара. Извесно је да од времена Стефана Немање име Стефан постаје резервисано само за владара. Не треба заборавити и симболику имена Стефан која потиче од грчке речи која означава венац, чиме се симболично везује и за круну као суштински симбол монархијске власти.

Срби су канонизацијом Стефана Немање добили националног објединитеља, свеца заштитника. Немања је постао небески посредник између српског народа и Божијег престола. Иконографска решења задужбина Немањића приказују канонизованог Великог жупана као спону између својих наследника и читавог свога народа са Богом. На тај начин је наш народ ушао у круг хришћанских народа који су култ утемељивача своје државе уобличили у култ светог владара заштитника државе и народа. Свети Симеон постао је за Србе оно што је за Мађаре Свети Иштван, за Чехе Свети Вацлав, за Русе Свети Владимир.¹² Међутим, Свети Симеон их је и превазишао, јер док су поменути владари светитељи остали поштовани у оквиру својих националних корпуса, дотле се култ и поштовање српског свеца заштитника проширило и укоренило и код других народа — Руса, Грка, Бугара, Румуна.

Стефан Немања за своје потомке и свој народ није постао само канонизовани владар, небески заступник и заштитник државе и народа, већ и пример идеалног владара — *Imitator Christi*, чија је владавина протекла у знацима Божије милости. Немањини живописци, у духу средњовековне књижевности, пореде га са библијским личностима — Аврамом, Мојсијем, Јосифом, Јаковом, Давидом, али и са другим значајним личностима из историје хришћанства, попут цара Константина. У најранијој фази изградње култа Стефан Немања се највише пореди са Јаковом. Немања на престо долази Божјом милошћу и постаје отац народа, као што је Јаков био код Израелаца. Теодосије пореди Стефана Немању са Јаковом, а његовог сина Саву са Јосифом. Доментијан описујући Немањин труд у обнови Хиландара каже: „Изабра Господ Сион и изволи га за стан себи“, чиме поредећи Хиландар са Сионом, пореди Немању са Давидом.¹³

⁸ Исто, 203. стр.

⁹ Исто, 43. стр.

¹⁰ Исто, 43. стр.

¹¹ Мавро Орбин, Краљевство Словена, Београд, 1968, 20. стр.

¹² Павловић Марко, Српска правна историја, Крагујевац 2005, 22. стр.

¹³ Марјановић-Душанић Смиља, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997, 203. стр.

Свети Сава молитве свога оца упућене Богу за спас отачаства пореди са Мојсијевим молитвама пред прелазак преко Црвеног мора.

Велики жупан Стефан Немања својој династији оставио је стабилну власт, сигуран трон и владарску идеологију која је служила као путоказ за успешно вођење државе и народа. Своме народу оставио је слободу кроз државну независност створивши основе за даљи развој и напредак.

Српска државноправна, културна и црквена историја, могу се делити на време пре и после Стефана Немање, јер је Немањина владавина вододелница између пролазног и сталног, зависног и слободног, вазалског и сувереног. Величина државотворног подвига Великог жупана преточена у његов култ владара светитеља била је извориште снаге српскога народа у савлађивању препрека и несрећа које наш народ прате од Немањиног времена до данашњег дана. Стефан Немања није био само велики државник, већ и велики отац, велики добротвор и задужбинар, велики бранилац православља, велики визионар и велики подвижник, што га је све учинило великим светитељем.

Литература

- Марјановић-Душанић, Смиља, Владарска идеологија Немањића, СКЗ: Свети архијерејски синод Српске православне цркве: Слио, Београд 1997.
- Орбин, Мавро, Краљевство Словена, Београд, 1968.
- Павловић, Марко, Српска правна историја, Лозница Младост колор принт, Крагујевац, 2005.
- Свети Сава, Сабрани списи, Београд, 1986.
- Ђоровић, Владимир, Илустрована историја Срба. књ.2/Владимир Ђоровић — Београд: Политика: Народна књига, Београд, 2005.